

Бажан О. Г.

РУХ ЗА ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПЕРІОД «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

У статті висвітлено основні форми і методи боротьби громадськості за розширення сфер вжитку української мови в Українській РСР другої половини 50-х — першої половини 60-х років ХХ ст.

Період «хрущовської відлиги» мав вагомe значення в усіх сферах культурного життя УРСР. Відхід сталінізму сприяв послабленню цензури, реабілітації відомих письменників та митців (В. Чумака, З. Тулуб, Г. Косинки, Б. Антоненка-Давидовича, О. Ковіньки та ін.), скасуванню низки помилкових партійних постанов 1940-х рр. у галузі культури (в травні 1958 р. ЦК КПРС видав постанову, в якій визнавав неправильною оцінку опери К. Данькевича «Богдан Хмельницький»), розширенню рамок для творчої та наукової діяльності, зростанню значної кількості нових наукових центрів, громадських організацій, творчих спілок, в тому числі — Спілки журналістів України (1957), Спілки працівників кінематографії (1958), Українського хорового товариства (1959 р.) та інших.

Пом'якшення в національній політиці, мовній сфері позначилося на урядових рішеннях про збільшення тиражу українських газет, зумовило появу низки періодичних видань українською мовою («Радянське літературознавство», «Прапор», «Український історичний журнал» та ін.), фундаментальних наукових праць: «Української радянської енциклопедії», «Історії українського мистецтва» тощо.

Критика культу особи Сталіна органічно пов'язувалася українською інтелігенцією з подоланням тих негативних явищ, які десятиріччями визрівали в національній політиці, зумовлювали руйнування духовної інфраструктури української нації, забуття мови, історії та традицій народу. Проблеми занепаду української культури, штучного звуження сфер вжитку національної мови порушували у своїх виступах на сторінках газет, журналів, радіо, зборах громадськості письменники Л. Дмитерко, С. Крижанівський, А. Малишко, Н. Рибак, М. Шумило. Го с т р у кри- Ми вважаємо, що стаття 9 потребує відповідної поправки тому, що таку серйозну справу, як народна освіта і вивчення української мови не можна покладати на самоплив і розсуд учнів, не-

який надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Проти такого прихованого елементу русифікації виступили письменники М. Рильський і М. Бажан. Особливе занепокоєння радянських спецслужб викликала громадянська позиція голови правління Спілки письменників України Олесь Терентійовича Гончара. Письменник О. Гончар вбачав у «Законі про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» прихований механізм русифікації. Використовуючи повноваження депутатів Верховної Ради Української РСР, О. Гончар та його колега по письменницькому цеху А. Малишко звернулись до Голови Верховної Ради УРСР О. Корнійчука та Голови Президії Верховної Ради Української РСР Д. Коротченка з пропозиціями, які мали створити юридичні перепони для дії русифікаторського «Закону». У «Пропозиціях», зокрема, зазначалось: «Ми вважаємо, що стаття № 9, вищеназваного “Закону” в основному є правильною, але, на нашу думку, повинна бути сформульована так: “Навчання дітей в усіх типах загальноосвітніх шкіл Української РСР, а також ФЗН, ремісничих училищах, технікумах здійснюється їх рідною мовою”».

Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах із національною мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнародного спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури; а також доручити Раді Міністрів Української РСР створити всі необхідні умови для вивчення української мови у школах із російською мовою викладання».

Ми вважаємо, що стаття 9 потребує відповідної поправки тому, що таку серйозну справу, як народна освіта і вивчення української мови не можна покладати на самоплив і розсуд учнів, не-

повнолітніх громадян; вивчення української мови в усіх школах з російською мовою викладання повинно бути державно узаконено, як питання великої ваги у вихованні української соціалістичної нації» [1].

Думки про обов'язкове і рівноправне вивчення української мови у всіх школах УРСР не знайшли своєї підтримки на союзному і республіканському рівнях. Право добровільного вибору мов, всупереч громадській думці, було закріплено Верховною Радою у квітні 1959 р. у статті дев'ятій Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Рішення вищого законодавчого органу УРСР послабило позиції національної мови в республіці, відкрило шляхи для русифікаторських тенденцій в освітянській сфері й одночасно посилило громадський рух на захист історичних та духовних цінностей українського народу.

Про зростання радикальних настроїв в українському суспільстві у зв'язку з набуттям чинності русифікаторського закону читаємо в аналітичних довідках КДБ при РМ УРСР того періоду. В одному з інформаційних листів на адресу вищого політичного керівництва України голова КДБ В. Нікітченко повідомляв: «Якщо раніше окремі представники інтелігенції вбачали в різних випадках зневажливе ставлення до питань розвитку української мови, відносили це за рахунок неправильних дій місцевих установ, які, на їхню думку, по інерції продовжували вести характерну періоду культу особи “лінію уніфікації націй та мов”, то після прийняття Закону “Про школу” вони стали оцінювати це як офіційне утвердження “сталінського курсу русифікації”... Такі настрої стали знаходити відображення в поширюваних у рукописах творах, де у формі алегорії або відкрито говориться про витіснення української мови та звучать заклики до її захисту» [2].

Крім того, упродовж 1961–1964 років органами КДБ при РМ УРСР були викриті та профілактовані групи з числа молоді та інтелігенції у Києві, Дніпропетровську, Львові, Івано-Франківську, основою виникнення яких були сумніви у правильності національної політики КПРС в Україні, а практичної діяльності – утвердження серед оточення думки про необхідність протидіяти здійсненій русифікації України. Так наприклад, у статуті викритої у м. Дніпропетровську в 1963 р. нелегальної молодіжної групи, куди входили студенти місцевого держуніверситету, медичного та гірничого інститутів, вказувалось: «Незважаючи на всі переваги та прогрес-

ивність нашої соціалістичної системи, вирішення національного питання у нас, на Україні, не можна принаймні назвати повністю задовільним. Справа в тому, що хоча після значного періоду ігнорування української культури, мови та ін. компартія змінила свою позицію в цьому питанні і в ряді рішень спробувала втілити його в життя, але резолюції формально українізованих центральних органів України розбивались і розбиваються о байдужість, опір русифікованого бюрократизму на місцях. Перед усією прогресивною, національно-свідомою громадськістю стоїть завдання – пересилити цей спротив, так як він гальмує наш культурно-національний прогрес. Або Україна стане жертвою русифікації, або рушить шляхом розвитку своєї національної культури, мови та ін., щоб внести відповідний вклад до скарбниці світової культури. Історія ставить таку альтернативу, і середнього шляху бути не може» [3].

Аналізуючи мовну ситуацію кінця 1950-х – початку 1960-х років, слід відзначити, що боротьба за рідну мову являла собою той рубіж, на якому протистояли як представники ортодоксальної науки, що, виконуючи соціальне замовлення, всіляко обґрунтовували русифікаторський курс московського керівництва, так і справжні патріоти, які прекрасно усвідомлювали, що мова – це не просто в поетичному розумінні «душа народу», а й одна з найважливіших і найхарактерніших ознак нації. До першої групи належали сумнозвісні академіки О. Білодід, М. Шамота, доктор філософських наук І. Кравцев та інші, які зробили собі імена на розробці кон'юнктурної тематики [4].

Реальне розмежування в підходах до розв'язання мовних проблем особливо було помітно на республіканській конференції з питань культури української мови, що відбулася 11–15 лютого 1963 р. в Київському державному університеті. У роботі конференції, яка зросла до рівня визначної події в громадсько-політичному й культурному житті України, взяло участь близько 800 вчених, літераторів, митців, викладачів вузів, учителів, студентів. Можна погодитись з думкою організаторів та учасників конференції, що вона перетворилася на «публічний протест» проти затискування української мови, зневажливого ставлення до української культури [5].

Викриттю прихованої політики русифікації в Україні, що набирала обертів, був присвячений виступ письменника Б. Антоненка-Давидовича. Звертаючись до учасників конференції, він зазначав: «Противники української мови так зараз розперезалися, що вирішили навіть у Київській

музкомедії припинити ставити п'єси українською мовою... Таке ж саме становище і в Харківській опері... Дуже погано, що на сьогодні майже не випускається технічна література нашою рідною українською мовою. А коли який-небудь наполегливий актор уже ж таки зуміє домогтися, щоб його книжка була надрукована нашою мовою, то тираж такої книжки визначають дуже малий, 500–1000 примірників, не більше... Ніколи ніякий нарід не погодиться з тим, щоб його мова була поглинута іншою мовою. Це не приведе до дружби народів. Головне й основне завдання зараз полягає в тому, щоб широко запроваджувати нашу рідну українську мову в усі сфери життя, починаючи з дитячих ясел, через школи, училища, технікуми, інститути до виробництва» [6].

Належною аргументованістю відзначався виступ на конференції колишнього військовослужбовця В. Ф. Лобка, який навів численні приклади дискримінації української мови у сфері освіти, культури тощо. Високо оцінюючи цей виступ 15 квітня 1963 р., М. Т. Рильський писав: «Я думаю, що Ви багато в чому маєте рацію, коли говорите про сучасне становище української мови... Ви, очевидно, читали мої виступи про мову (вірш «Рідна мова»), проголошену на з'їзді письменників України, у статтях у пресі та ін.). Я роблю все, що можу. Багато чого є ще не зробленого, це вірно...» [7].

Сподівання змін на краще в мовній політиці в УРСР українська інтелігенція пов'язувала з усуненням із політичного Олімпу М. Хрушова. Після жовтневого пленуму ЦК КПРС (1964 р.) серед значної її частини спостерігалось намагання винести питання про розвиток української мови на обговорення партійних органів та прагнення домогтися відміни 9 пункту Закону «Про зміцнення зв'язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». У секретних донесеннях структурних підрозділів держбезпеки повідомлялось: «Переважає більшість осіб, відома органам КДБ як невдоволені національною політикою, на Україні в приватних бесідах висловлюють думку, що питання про покращення розвитку української мови та культури можна вирішити тільки в контакт з партійними органами. У зв'язку з цим висловлюється невдоволення деякими публічними виступами письменників Дзюби та Шумила, які, на їхню думку, інколи носять провокаційний характер і заважають створенню нормальної обстановки у творчих організаціях» [8]. Відомо, що наприкінці жовтня 1964 р. членами СПУ на адресу ЦК КПРС планувалося відправити низку

відкритих листів із метою привернути увагу Кремля до «існуючих перегинів ленінської національної політики на Україні» [9] (див. документ № 1).

У творчих колах, у студентських аудиторіях знову набувають актуальності дискусії з національного питання в Україні, зростає інтерес до вивчення політики українізації в УСРР в 1920–1930-ті роки. В цей час у середовищі української інтелігенції визрівають наміри оприлюднити «Звернення з проблем національної політики на Україні до комуністичних партій соціалістичних країн», підготувати і поширити серед громадськості збірники партійних документів, присвячені національним відносинам в УРСР.

Як стверджує дослідник національно-визвольного руху в Україні А. Русначенко, на початку 1960-х років у сфері самвидаву перебувало чимало позацензурних творів, присвячених мовному питанню в УРСР. Серед киян набула поширення листівка під назвою «Батьки – товариші школярів», в якій наводилися приклади дискримінації української мови у школах столиці. За допомогою самвидаву було оприлюднено лист М. Кутинського до газети «Літературна Україна», в якому аналізувалися причини зниження інтересу молоді до власної мови та культури [10].

Якщо розповсюдження листівок з «націоналістичними гаслами», поширення позацензурних праць із національного питання партійні органи та спецслужби всіляко намагались приховати, то деякі студентські заворушення були відомі далеко за межами України. Так сталося із засіданням гуртка української літератури філологічного факультету, на яке 13 квітня 1965 р. зібралось близько 400 чоловік. Як відзначав у своїй доповідній записці відділ науки й культури ЦК КПУ «...на зборах наклепницьки ставилася під сумнів правильність національної політики» [11].

Причому розмова «про долю української мови й культури», що, за висловом того ж джерела, стала «набувати небажаного характеру» продовжувалась 20 квітня. Тоді ж був обраний «постійно діючий орган по скликанню диспутів з національних питань», до складу якого увійшли студент другого курсу історико-філософського факультету С. Дробот, студентка другого курсу філологічного факультету Т. Хутка, студент четвертого курсу філологічного факультету М. Холодний, студент другого курсу електроенергетичного факультету Київського політехнічного інституту О. Негребецький, студент педіатричного факультету Київського медичного інституту О. Сергієнко, студенти Київського

художнього інституту П. Шиян та П. Митрик і працівник Дарницького шовкового комбінату Гупало [12] (див. документ № 2).

Предметом стурбованості ідеологічного апарату ЦК КПУ та радянських спецслужб наприкінці квітня 1965 р. було не лише проведення студентами несанкціонованого диспуту, а й наміри інженера інституту «Укрндігіпронафта» Василя Лобка та його колег поширити у місті Києві програму та статут «Товариства сприяння поширенню української мови» [13] (див. документ № 3).

Діяльність студентської громади стала предметом спеціального обговорення на нараді ректорів, секретарів партійних та комсомольських організацій київських вузів, де говорилося про необхідність «підвищення персональної відповідальності комуністів та викладачів за виховну роботу в колективі» [14].

Згадані події не залишив поза увагою секретар ЦК КПУ А. Д. Скаба, який на нараді в ЦК КПРС ремствував на викладачів і студентів Київського університету, які поширювали націоналістичні погляди [15].

Наростання опору десталінізації з боку інтелігенції та студентства спонукали партійну верхівку у 1965 році зробити кілька неспівливих кроків у напрямі поширення української мови у вищій школі. Зокрема, виступаючи на нараді ректорів і секретарів партійних організацій вищих навчальних закладів у липні 1965 р., секретар ЦК Компартії України з ідеології Андрій Скаба дав вказівку про перехід викладання у вузах республіки українською мовою в тримісячний термін. Аналогічні рішення прийняли деякі органи державного управління. У свою чергу Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР розробило заходи, згідно з якими передбачалося запровадити у вузах, на курсах і в академічних групах вивчення української мови за факультативною формою. Українська мова мала стати мовою наукових журналів, підручників і посібників.

Проте накреслені плани на практиці реалізовані не були. Більше того, за вказівкою союзного керівництва наприкінці серпня – на початку вересня 1965 р. в різних куточках України прокотилася хвиля політичних арештів. У слідчих ізоляторах КДБ опинилось 24 особи, що були причетні до «антирадянської агітації та пропаганди». Серед них: у Києві – критик І. Світличний, студент Я. Геврич, науковець М. Гринь, театральний художник П. Моргун; у Івано-Франківську – учителі М. Озерний та В. Іванишин; у Львові – робітник І. Гель, науковець-психолог М. Горинь,

його брат мистецтвознавець Б. Горинь, викладачі університету М. Осадчий та М. Косів, літератор М. Масютко; у Луцьку – викладачі педагогічного інституту В. Мороз та Д. Іващенко; у Тернополі – музейний працівник І. Герета, викладач музики М. Чубатий [16].

Новий етап широкої антиукраїнської кампанії у республіці набув обертів відповідно до постанови президії ЦК КПУ від 11 травня 1966 року, прийнятої на основі інформації Верховного суду УРСР, Прокуратури УРСР та Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР про «пожвавлення націоналістичних елементів».

Сплановані вищим політичним керівництвом республіки заходи нагадували традиційні «чистки», вигадані більшовицькою партією для боротьби з проявами інакодумства. Свій внесок у викриття українського буржуазного націоналізму внесли партійні осередки обласних відділень Співки письменників та Співки художників, відкриті партійні збори Івано-Франківського та Луцького педінститутів, Київського та Львівського державних університетів. Під безпосереднім контролем ЦК Компартії України проходила кампанія з викорінення ідеології націоналізму в Академії наук УРСР.

Повністю використавши можливості місцевих партійних комітетів, первинних партійних організацій, вище політичне керівництво республіки, підбиваючи підсумки кампанії по боротьбі з проявами націоналізму, мало підстави констатувати, що «...відповідні організації та установи намітили цілий ряд заходів, спрямованих на поліпшення ідейно-виховної роботи, піднесення рівня марксистсько-ленінського навчання. На партійних зборах і зборах колективів, в індивідуальних бесідах були викриті помилки в ідеологічній роботі, засуджені нездорові настрої. По відношенню до товаришів, прізвища яких згадувалися в доповідній (Верховного суду УРСР, Прокуратури УРСР та КДБ при Раді Міністрів УРСР – *Авт.*), було вжито заходів...» [17].

Отже, в розв'язанні національно-культурних проблем в Україні, порушених громадськістю в роки «хрущовської відлиги» правлячий режим удався до випробуваних методів ще в сталінські часи: від проведення широкомасштабних ідеологічних кампаній з роз'яснення небезпеки українського буржуазного націоналізму до застосування політичних репресій. Однак, застосований компартійною верхівкою інструментарій лише посилив процес політизації руху за відродження української мови в другій половині 1960–1980-х роках.

№ 1

Інформаційне повідомлення Голови КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про засудження представниками української інтелігенції русифікаторської політики в Україні від 28 жовтня 1964 р.

Секретно

Екз. №__

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМИТЕТ
КОМУНІСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
УКРАИНЫ**

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

В КГБ при СМ УССР поступают данные о том, что в связи с происшедшими изменениями в составе руководства ЦК КПСС и Советского правительства отдельные представители творческой интеллигенции, утверждая в частных беседах о якобы имевших место нарушениях ленинской национальной политики на Украине, высказывают намерения подготовить и направить в партийные и советские органы ряд писем и обращений по данному вопросу.

Ниже приводятся наиболее характерные высказывания отдельных представителей творческой интеллигенции.

ФРАНКО Тарас Иванович, член Союза писателей УССР, член КПСС:

«Будет обидно, если и нынешние руководители не откажутся проводить, подобно Хрущеву, линию русификации на Украине, будут, вслед за ним, заявлять, что национальный вопрос в Советском Союзе разрешен идеально. Русификация — это одна из самых крупных ошибок нашего руководства, она оскорбляет национальное достоинство и вызывает недоверие, неприязнь к русским, как и во времена дореволюционные. Партийное руководство ошибается, считая нас глупцами, которые якобы ничего не видят, слепо доверяют демагогическим заявлениям о равноправии наций в Советском Союзе: каждый более или менее мыслящий человек видит, что русификация на Украине, да и в других республиках, особенно в Белоруссии, проводится планомерно и всеми способами, в первую очередь — путем хитрого подавления национальных школ, замены их школами русскими. Поэтому города на Украине — фактически уже русские, а не украинские города, фактически идет речь о национальном уничтожении украинского и других народов, растворении его в великорусском народе. Да разве с этим может примириться порядочный украинский интеллигент, которому присуще чувство национального достоинства?! Конечно, нет! И вот, поскольку ведется планомерная русификация, то здоровое национальное

чувство подавляется путем инкриминации национализма, обязательно буржуазного! Это чепуха: все мы верим в коммунизм, он неизбежно вытеснит капитализм, но нет никакой необходимости в том, чтобы при этом мы потеряли свое национальное лицо, исчезли как нация, как народ. Политика русификации — это не ленинская, а наоборот — антиленинская политика. Мы против нее должны бороться, откровенно высказывать свое недовольство и несогласие, обращаться к руководству с требованием разобраться в этом сложнейшем из вопросов и правильно его разрешить в интересах прогресса...».

НАЗАРЕНКО Юрий Иванович, член Союза писателей УССР, член КПСС:

«Руководство переменялось. Мы должны знать, как оно смотрит на национальный вопрос, как думает его разрешить. Чтобы знать это — нужно посылать письма в руководящие органы. Мы заготовили два письма: одно — за подписью рабочего Лысенко — уже послали в ЦК КПСС и в ЦК КПУ, второе — за подписью Тараса Франко — пошлем несколько позже. Это второе письмо было написано и послано еще в 1960 году на имя Хрущева, но, конечно, он на него не ответил, ибо был убежденным «великодержавным шовинистом». Теперь это письмо мы пошлем вторично. Копии обоих писем направим во все ЦК национальных республик, а также другим крупным начальникам органов образования, культуры и всем первым секретарям обкомов Украины. Мы должны заявить о своем несогласии с политикой денационализации, потребовать проведения справедливой ленинской национальной политики. Если нам и снова не ответят, то все же польза будет: останутся в разных местах экземпляры наших писем, которые помогут будущим исследователям разобраться в национальной политике нашего времени, документально подтвердят, что украинцы протестовали против дискриминации. Таким образом, мы передадим эстафету XXI столетию...».

ДОНЕЦ Григорий Прокофьевич, член Союза писателей УССР, ученый секретарь республиканского Комитета по Шевченковским премиям, член КПСС:

«При Хрущеве русификация далеко продвинулась вперед, положение с украинской культурой явно ненормальное. Украинских школ в городах становится все меньше. Вот и украинская школа № 132, где учатся дети Бедзика, Хижняка, мои — переходит на русский язык... Теперь думай — где учить своих детей, где искать украинскую школу? Мне звонили директор и одна учительница 132 школы, — плачут: «Что же это

делается?! Помогите!». А что я могу? Позвоню в гороно, но толку от этого не жду: украинскую школу закрывают под тем предлогом, что она себя не оправдывает. Вот до чего дошло! В Киеве, столице Украины, оказались ненужными украинские школы! Обо всех этих нездоровых явлениях должны бы заявить ЦК партии в первую очередь писатели: подготовить аргументированное письмо, подписать его, начиная с ведущих — Гончара, Малышко, Тычины, Бажана и продолжая средними — так имен сорок писателей, да несколько художников, артистов... от такого письма ЦК не смог бы отмахнуться, он должен был бы ответить на него, обосновать свою практическую политику в национальном вопросе... Быть может, кто-либо из писателей отважится выступить на будущем украинском съезде писателей по национальному вопросу, опираясь на факты и цифры, да в такой день, чтобы и первый секретарь ЦК присутствовал, это имело бы большое значение... Но кто из наших писателей отважится выступить с такой речью на съезде? Разве только Антоненко-Давидович, или Малышко, или Шумило... Скорее всего Антоненко-Давидович — на предыдущем съезде он выступил очень смело и толково, но его фактически никто не поддержал, хотя многие поддакивали, даже в президиуме съезда, где были и русские писатели... Очень много вреда украинскому народу приносят некоторые ответственные руководители из числа украинцев, которые избегают говорить на родном языке. Вот в том доме, где я живу, живет один молодой ответственный работник, украинец, жена его — тоже украинка, — так они украинского языка не признают совсем... И когда их пятилетняя дочка иногда закинет словечко по-украински, то мамаша, жена этого работника, бьет ее по губам: «Я же запретила тебе так разговаривать!». Так чего можно ожидать от таких людей, от таких руководителей?».

ДЗЮБА Иван Михайлович, член Союза писателей СССР, член КПСС:

«Разоблачение культа Сталина, Хрущева — это положительное явление, оно способствует демократизации, делает людей более самостоятельными в своих суждениях. Для нас, украинцев, основное — предотвратить процесс ассимиляции, сохранить себя как нацию. Хрущев был шовинистом, форсировал русификацию... сейчас подходящая ситуация выступить с протестом против такой линии в дальнейшем. Мы готовим письмо по национальным делам в ЦК КПСС и ЦК КП Украины. Главное — собрать подписи авторитетных людей. Я надеюсь, что тут сможет по-

мочь Павлычко. В письме попросим дать конкретный ответ на вопрос: является ли нынешняя национальная политика ленинской? Бояться нечего: репрессий против нас, я думаю, не будут применять — не то время, да и мы ведь не собираемся действовать каким-то подпольным методом, а обращаемся по наболевшим вопросам к самому руководству. При Хрущеве люди уже привыкли не бояться необоснованных арестов... Я думаю, что основное задание теперешних руководителей — создать такую здоровую демократическую обстановку, когда люди снова научатся говорить, что думают, а не лицемерить. Было бы настоящим прогрессом и то, если бы руководство решилось радикально разрешить национальный вопрос, отказалось бы от идеи всех нас немедленно сделать русскими. От этого руководство только бы выиграло, ибо национальной свободой оно усилило бы союз наших народов. Ведь что они стремятся сделать, чтобы мы отреклись от своей истории, от своей культуры, от своего языка! И делают это очень тонко, под видом добровольности: дети учатся мол, в той школе, которую выбирают их родители! Но, во-первых, в городах сейчас очень много русских и евреев, которым украинский язык не нужен; во-вторых, в русском окружении многие украинцы ассимилируются — такие родители отдают своих детей в русские школы. Но ведь это — приспособленцы, мещане, а партия должна бы поддерживать национальные культуры, языки, а не способствовать их поглощению со стороны наиболее многочисленной и сильной русской нации. Ведь в свое время партия осуждала теорию и практику «свободной конкуренции» национальных культур, ибо знала, что в такой «конкуренции» неизбежно будет побеждать сильнейший. Это не имеет ничего общего с ленинской национальной политикой. Поэтому и была в свое время провозглашена «украинизация». Очевидно, к ней нужно вернуться и теперь».

ШУМИЛО Никита Михеевич, член Союза писателей СССР:

«Хрущев и хрущевцы уничтожали нашу культуру как могли. До чего довели! Закрывают последние украинские школы в Киеве. Вот собираются закрывать 132 школу. Кому это нужно? А потом болтают о ленинской национальной политике...».

ГАЙДУЧОК Мария, научный сотрудник музея Леси Украинки, член КПСС:

«На Украине при Хрущеве происходила небывалая русификация, детей невозможно научить украинскому языку, если родители и хо-

тят этого. Наш сын семи лет говорит только по-русски, мне даже стыдно перед своими знакомыми — украинцами. Но что я могу сделать? В детсаду и воспитательницы и дети говорили только по-русски, в школе говорят по-украински только на уроках, а на переменах и учителя и ученики украинский язык забывают, тем более — за пределами школы. Так и наш растет «перевертнем». Вот когда введут обязательное обучение на украинском языке, когда об этом скажет авторитетно партия — тогда будет настоящее обучение на украинском языке, а не игра в него, тогда украинский язык перестанет быть в наших городских школах языком иностранным».

ГРИНЬ Николай, научный сотрудник НИИ геофизики:

«Наше время — это время национального освобождения. Во всем мире народы рвут кандалы колониализма. Теперешние руководители, которые пришли на смену Хрущеву, должны принести что-то новое, прогрессивное. И единственная реальная возможность у них — это правильно, справедливо разрешить национальный вопрос, отказаться от русификации. Со временем все народы придут к коммунизму, но французы войдет в коммунизм французами, англичане — англичанами и т.п., — так почему же мы, украинцы должны войти в коммунизм не украинцами, а русскими? Ведь Ленин говорил, что вопрос единого языка для всех наций — это вопрос далекого будущего, — зачем же спешит с этим руководство, стремясь сделать единым языком русский язык? Ведь все равно, даже в будущем, европейские народы от своих языков не откажутся, а если и будет когда-либо единый язык, то кто может теперь сказать, что это будет именно русский язык? Так во имя чего нам терять свое национальное лицо? Быть может, над этим задумается теперешнее руководство... Если на крупные реформы теперешнее руководство не пойдет, то хотя бы отменили пресловутые «школы по желанию родителей», а ввели бы обучение на национальном языке в каждой республике, преподавание в техникумах и институтах тоже на родном языке. Тогда пришлось бы внести изменения в программу партии, отменить русификаторский пункт 9-й в «Правилах о школе».

**ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР
В. НИКИТЧЕНКО**

ДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 3 (1968). — Пор. 2. — Арк. 140—146. Оригінал. Машинопис на бланку.

№ 2

**Доповідна записка Голови КДБ при РМ
УРСР В. Нікітченка до ЦК КПУ про диспут
«Національні традиції та духовна культура
народу», проведений 20 квітня 1965 р. у
Київському державному університеті імені
Т. Шевченка від 23 квітня 1965 р.**

Секретно

Экз. № 1

**ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ УКРАИНЫ**

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

По поступившим в КГБ при СМ УССР данным 20 апреля сего года в Киевском госуниверситете имени Т. Г. Шевченко намечалось продолжение начавшегося 13 апреля с. г. диспута на тему: «Национальные традиции и духовная культура народа».

Вечером 20 апреля около 150 человек из числа прибывших на указанный диспут, узнав, что он перенесен на 27 апреля в связи с проведением вечера, посвященного В. И. Ленину, стихийно собирались в одной из аудиторий университета.

В течение некоторого времени присутствовавшие вели частные беседы между собой, затем нашелся один из студентов КГУ, который, назвавшись «ИКСОМ» и представившись членом научного студенческого общества КГУ, предложил присутствующим, не подменяя предстоящей 27 апреля дискуссии, обменяться мнениями «по поводу общих, всех волнующих, вопросов украинской культуры».

Первым выступил студент 2 курса энергетического факультета Киевского политехнического института Негребецкий Александр Сергеевич, который, по заявлению одного из присутствовавших на этом собрании, утверждал, что в КПИ нет возможности разговаривать и преподавать на украинском языке, что за это якобы цепляют ярлык украинского националиста. В заключение Негребецкий предложил выступить с требованием перевода в течение 20-лет всех вузов Украины на украинский язык.

Выступивший затем рабочий завода «Киевприбор» Тупота Иван Федорович, 1930 года рождения, беспартийный, утверждал, что у них на заводе многие рабочие не разговаривают на украинском языке потому, что боятся попасть в разряд «второсортных», что над такими людьми издеваются. Тупота, а затем выступивший в таком же духе рабочий Дарницкого комбината искусственного волокна (устанавливается) призывали открыто выступать по вопросу развития

українського язика, ссылаясь на то, что свобода собраний и слова гарантированы Конституцией СССР.

Один из выступавших (в настоящее время устанавливается) утверждал, что сейчас в мире «идет борьба по двум направлениям: 1) классовому и 2) национально-освободительному. Там, где национально-освободительная борьба победила, начинается классовая. Однако есть такая страна, где классовая борьба закончилась, а национально-освободительная только начинается».

Этот тезис был встречен аплодисментами.

На этом же собрании открытым голосованием был избран совет будущего «Дискуссионного клуба» по вопросам украинской культуры, в который вошли Негребецкий, Тупота, студент филологического факультета КГУ Холодный Николай Константинович и несколько других лиц. По заявлению председательствующего, указанный «совет» должен информировать о создании клуба Киевский обком комсомола. Председательствующий призвал присутствующих привести с собой на диспут 27 апреля как можно больше людей. В кулуарах имели место разговоры о проведении диспута «под открытым небом», если руководство КГУ по каким-либо мотивам отменит его.

Учитывая это, считали бы целесообразным указанный диспут 27 апреля не отменять.

Однако, в связи с тем, что трибуна диспута может быть использована отдельными лицами для выступлений с идеологически неправильных позиций, было бы целесообразно поручить руководству и партийной организации КГУ тщательно подготовить его.

Зам. ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УСССР

(підпис нерозбірливий) В. НИКИТЧЕНКО

ДА СБ України. — Ф. 16. — Оп. 3 (1968). — Пор. 2. — Арк. 165—167. Оригінал. Машинопис на бланку.

№ 3

Проект програми та статуту «Товариства сприяння поширенню української мови (українізація України)», вилучені за напоянням співробітників КДБ при РМ УРСР у мешканця м. Києва Лобка В.Ф. 27 квітня 1965 року

Секретно

Экз. № _____

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
УКРАИНЫ
ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

27 апреля с.г. КГБ при СМ УСССР информировал ЦК КПУ о том, что инженер института «Укрниигипронефть» ЛОБКО Василий Федотович намерен распространить в гор. Киеве «Программу» и «Ус т а в» общества по проведению украинизации.

В целях предотвращения возможного использования этих документов в провокационных целях, сотрудниками КГБ 27 апреля с.г. проведена беседа с ЛОБКО по месту его работы, в процессе которой он передал указанные документы нашим сотрудникам.

Копии проектов «Программы» и «Ус т а в а» «Общества содействия распространению украинского языка (украинизация Украины)» прилагаются.

ПРИЛОЖЕНИЕ: на «6» листах.
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ УКРАИНСКОЙ ССР В. НИКИТЧЕНКО

Копия
Проект

ПРОГРАМА

товариства сприяння поширенню української мови (українізація України)

§ 1. Мова — основа духовного життя народу, найбільше, найважливіше, найцінніше його багатство.

Мова — зіниця народу, його серце, розум, думка. По її розвитку, її поширенню, її вживанню оцінюються інтелектуальні здібності народу, його культура, його гідність, як народу, його право на існування.

Зникла, асимілювалася мова — зник і народ. Ось чому тих, які цураються рідної мови, вороже ставляться до неї, насміхаються з неї, перетинають їй широкий шлях в життя — не можна вважати за людей. Вони гірше черв'яків. Бо знищуючи свою рідну мову вони тим самим живим у могилу кладуть свій народ. Ось тому всякі шовіністи на протязі століть проводили політику знищення мов інших народів, добре розуміючи те, що зі знищення мови знищується й нарід. Усе це проводилось по різному: то під приводом «єдиного и неделимого отечества», то під приводом створення єдиної мови.

Методи знищення мов, асиміляція народів залишалися однаковими: заборона мови, недопущення викладання в навчальних закладах (особливо в технічних училищах, технікумах та інститутах) рідною мовою, етнографічна зміна населення земель, всіляке сприяння шлюбом, які ведуть до виродження мови, нації.

§ 2. На сьогодні проблема мови є основна

проблема нашого українського народу. Питання існування мови є питання життя, чи смерті нашого народу.

Усякі намагання принизити значення мови для життя народу, розпускання дикої теорії двомовності (з якою так носяться білодіди, намагання об'єктивними умовами обґрунтовувати відмирання нашої мови (як це роблять шенкаруки) або несерйозний підхід до цієї справи (такий, як мав місце у виступі про те, що буде писати трактат про «ой» та «ай» в українській мові, яких в інших мовах, мовляв, немає), направлені проти поширення нашої рідної мови в усі сфери життя нашого народу, й є ворожими для українців.

Тільки через суб'єктивні причини ми маємо зараз таке ненормальне становище щодо поширення й вживання нашої рідної мови.

§ 3. Усвідомлюючи величезну відповідальність перед своїм народом, керуючись і підтримуючи хартію вольності ООН про права людей, розвиток національного духовного життя народів, основою якого є мова, наслідуючи приклад братніх соціалістичних (республік) країн та інших країн світу, уболіваючи за життя, честь і гідність свого народу, його сучасного й майбутнього.

Товариство сприяння поширенню української мови (українізації України) ставить собі на найближчу мету:

§ 4. На протязі двох років перевести усі дитячі яслі, дитячі садки, школи, технічні училища, технікуми, інститути на виховання в них і викладання нашою рідною українською мовою.

§ 5. В інститутах Академії наук України, галузевих науково-дослідних інститутах, різних наукових станціях і лабораторіях запровадити суцільну українізацію: доповіді, семінари, збори, народи вести українською мовою; усі наукові праці, книжки, звіти і т.п. писати й видавати українською мовою.

Запровадити в усіх цих установах ведення справ, ведення листування українською мовою.

§ 6. На протязі двох років перевести видання усієї технічної літератури: книжок, журналів, доповідей, записок і т.п. на українську мову. Відновити видання технічного радіожурналу та математичного журналу, які до війни видавалися українською мовою. Відновити видання українською мовою журналу «Прикладна механіка», який заборонений в 1965 році й переведений на видання російською мовою.

§ 7. За три роки перевести усі підприємства, установи, залізничний, річковий транспорт, автотранспорт і міський транспорт, торгівлю мережу, медичні заклади та інші установи й органі-

зації з російської мови спілкування на українську. Запровадити в них як правило: хто не знає, або не бажає розмовляти українською мовою, відповідати нею, той порушує правильні принципи національної політики й є ворогом укріплення дружби народів.

§ 8. Перевести демонстрацію усіх кінофільмів з російської мови на українську мову. Створити при українських кіностудіях відділи для дубляжу іноземних кінокартин, а також кінокартин братніх республік на українську мову.

§ 9. Українізувати театри. Вважати за ненормальне явище те, що на Україні в оперних театрах співають російською мовою. Більше того, доходить до курйозу, в столичному оперному театрі панує справжнісінький вінегрет, такі «артисти», як Ворвулев, Гуляев не бажають співати українською мовою, чим псуєть мистецькі цінності опер. Зачинити двері театрів для таких «артистів».

§ 10. Вважати за першочергове завдання підготувати здібні кадри українських композиторів, які б поряд з монументальними художніми творами (опери, симфонії, кантати) прославляли наш нарід піснею, бо гарна пісня – подруга людини. Щоб вони також писали ліричні пісні для молоді. Необхідно створити естрадні колективи з репертуаром української ліричної пісні й мелодії.

§ 11. Домогтися того, щоб письменники, літератори, художники та інші митці створювали такі художні цінності, в яких би прославлялось минуле й сучасне нашого народу, щоб ці твори навчали любити свій нарід, його мову, його культуру.

Широко провадити пропаганду національної гідності нашого народу, краси нашої мови, пісні тощо. Для цього випускати газету «Національна культура українського народу».

§ 12. Широко висвітлювати в пресі досягнення українських учених. Показати великий розвиток усіх галузей знань, як науки й техніки на Україні з давніх років до наших днів. Наголосити на тому, що український нарід дав світові великих учених, що його технічна думка – передова думка світу.

§ 13. З метою підготовки свідомих національних кадрів з усіх галузей знань, вступні іспити в усі середні й вищі навчальні заклади проводити тільки українською мовою. Як виняток, проводити іспити іншими мовами тоді, коли поступаючий не є мешканцем України, та й то з умовою, що він за рік-два вивчить українську мову.

§ 14. Рішуче засудити антинародну практику посилки з України випускників вузів технікумів

та технічних училищ, а на вакантні місця заводів і підприємств присилати спеціалістів інших республік. Встановити, що кожен українець повинен нести службу у війську на Україні, запровадивши в армії українську мову. Це позбавить юнаків негативної на них дії, яка веде до псування рідної мови.

§ 15. Українізувати радіо й телебачення. Через них вести широку пропаганду краси нашої мови, наших народних традицій.

§ 16. Домогтися відновлення українських інститутів (шкіл, клубів, театрів, видання українських газет і журналів в тих районах, де проживає багато українців (Кубань, Сибір, Далекий Схід, Казахстан).

1. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України).– Ф. 22, оп. 5, спр. 95.–Арк. 1–2.
2. Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ).– Ф. 16.– Оп. 3 (1968).– Пор. 2.– Арк. 264–276.
3. Там само.
4. Див. наприклад: *Білодід І. К.* Мова і ідеологічна боротьба.– К., 1974; *Кравцев І. Е.* Развитие национальных отношений в СССР.– К., 1962; *Він же:* Пролетарский интернационализм, отечество и патриотизм.– К., 1962; *Шамота М. З.* За велінням історії.– К., 1965.
5. Сучасність.– 1970.– № 2.– С. 81.
6. ЦДАМЛМ України.– Ф. 159.– Оп. 2.– Спр. 30.– Арк. 1–4.
7. Я поділяю ваше обурення... Листи до Максима Рильського і його відповіді. Документи боротьби за українську

§ 17. Встановити, що не може бути керівником підприємства, установи, навчального закладу тощо людина, яка не володіє гарно українською мовою.

Ус і поставлені завдання товариство проводить і виконує демократичним шляхом, опираючись на підтримку нашого народу, його активну участь в усіх справах.

Методи праці, права й обов'язки членів товариства обумовлюються статутом товариства.

Верно: *КЛИМЕНКО*

ДА СБ України. – Ф. 16. – Оп. 3 (1968). – Пор. 2. – Арк. 121. Оригінал. Машинопис на бланку. Арк. 122–126. Копія. Машинопис.

- мову в Українській РСР 1960–1964 // Сучасність.– 1970.– № 2.– С. 88.
8. ДА СБУ.– Ф. 16.– Оп. 3 (1968).– Пор. 2.– Арк. 264–276.
9. Там само.– Арк. 140–146.
10. *Русначенко А. М.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років.– К., 1998.– С. 147–148.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України).– Ф. 1.– Оп. 24.– Спр. 4302.– Арк. 96–98.
12. Там само.– Спр. 6003.– Арк. 20–23.
13. ДА СБУ.– Ф. 16.– Оп. 3 (1968).– Пор. 2.– Арк. 121.
14. ЦДАГО України.– Ф. 1.– Оп. 24.– Спр. 6003.– Арк. 24.
15. Там само.– Арк. 16.
16. Там само.– Спр. 6160.– Арк. 23–25.
17. Там само.– Арк. 16.

Bazhan O.

MOVEMENT IN THE DEFENSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE DURING THE KHRUSHCHEV «THAW»

The article discusses the main forms and methods of struggle for a wider use of the Ukrainian language in Soviet Ukraine in the second half of the 1950s – first half of the 1960s